

מהמתחדש והמתרחש

שם עולם

גיליון מס' 4 | טבת תשע"ג
December 2012 | January 2013

6 הדואליות של זיכרון יום השואה

7 יהודי גרמניה - ראשונים לשואה 19 הילדה בסוודר הירוק

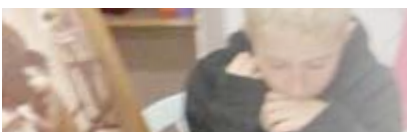
4 חדשות מכון 'שם עולם'

6 הדואליות של זיכרון יום השואה

7 יהודי גרמניה - ראשונים לשואה

14 לוח אירועים

18 הצצה לארכיון

19 ביקורת ספרים

19 ורוח אלוקים מרחפת

ראשי אגודות יידי 'שם עולם':

מר יהורם גאון

ראש אגודת היידיים הישראלית

הרב צבי ויינרב

נשיא אגודת היידיים ארה"ב

מר מאיר בליסקא

ראש אגודת היידיים N.Y.

מר בובי רכניץ

ראש אגודת היידיים L.A.

עורכת: אורית חרמון

מערכת: הרב אברהם קריגל אורית חרמון

עריכה לשונית: אורי פרידמן

גרפיקה: סטודיו בת-עמי

בתצלום השער: אנדרטאות זיכרון לזכר נספי השואה: אנדרטת מידאנק, אנדרטת מוזיאון השואה במיאמי, אנדרטה בידבבנה, אנדרטה בפלשוב, אנדרטה בווארשה.

צוות בכיר של המכון: הרב אברהם קריגל ראש המכון, הרב משה חבה אגף חינוך,

אורית חרמון יועצת פדגוגית מתודית, פרופ' גדעון גרייף היסטוריון בכיר,

מרים אריאל אגף ארכיון

צוות המכון: צוות חוקרים, צוות אגף חינוך צוות ארכיון צוות כללי בנות שרת לאומי

"ויחי יעקב"

הרב אברהם קריגר
ראש המכון

הפרשה החותמת בתקופה זו בשנה את חומש בראשית ועוסקת יותר מכול במיתת יעקב, נקראת "ויחי" - הייתכן?! מעניין שדווקא סיפור פטירתו של יעקב מציף בי את הלחן "עוד אבינו חי". לחן זה מבוסס על דברי חז"ל האומרים במדרש כי יעקב לא מת ומבואר בתלמוד (במסכת תענית) כי "מה בניו בחיים אף הוא בחיים".

במקביל לפרשת "ויחי" החלה בתקופה זו, חל החודש גם יום הקדיש הכללי לנספים בשואה שלא נדע יום פטירתם. יום זה צורך לצום י' בטבת. קביעה זו מאחדת את אבל המצור על ירושלים שסופו חורבן, עם אבל החורבן שבשואה.

על חורבן המקדש מספרים חז"ל במסכת סנהדרין (צ"ו, ב'). יצאה בת קול משמים ואמרה למחריב המקדש, שהייתה בו זיחות הדעת, אתה "עמא קטילא קטלת היכלא קליא קלית". זאת אומרת אתה לא יצרת מצב זה אלא הוא כבר היה נוכח. אתה הרגת - הרוג, מקדש שכבר אינו - החרבת. משמעותם של דברים, כי המצב בעם היהודי היה כבר של גוף ללא נשמה שממילא הינו כבר מוות וחורבן שרק לא נחשפו עדיין.

אם נשוב למסר ב"מותו" של יעקב אבינו נמצא כי יעקב מבטא מצב רצוי ההפוך למצב המצוי, הוא אינו החי-המת אלא המת-החי וזאת כי בניו בחיים. כלומר, הבנים, נושאי המורשת ומשמרי הצלם והנשמה, מקיימים גם גוף הנראה כמת. משימה הוטלה עלינו - בניהם ובנותיהם, צאצאיהם והדורות

הבאים של הנספים בשואה ושורדיה. להביא למצב בו יקראו הם - הנספים והשורדים - חיים, או חלילה, עליהם ייאמר "קטילא קטלת" הרוג הרגת - בין כה וכה הם כבר לא חיו.

בכך שמאמצים אנו למורשתנו, לערכינו ולרוחנו את עוצמתם ועוז רוחם ונפשם, קוראים אנו "עוד אבינו חי". יתכן שלחן זה המחבר בין מילים אלו למילים "עם ישראל חי", מבטא יותר מכול שכשהחיות הנפשית והרוחנית נמשכת בדורות הלאה, נמשכים גם החיים עצמם. בגיליון זה מציבים אנו הפעם משמעות מיוחדת ליום הקדיש-הזיכרון. הגיליון החושף גם הפעם לעינינו משימות ומעשים, מחקרים ותובנות שבהם טמונים עוצמות רוח ונפש הן של הנספים והשורדים והן שלנו הדורות הממשיכים, וכך מביאים אנו למציאות של מחייה המתים. לדאבוננו, בימים שבין גיליון לגיליון איבדנו ב'שם עולם' ידד ורע נאמן את מוטי ורנר ז"ל. מוטי רתם את כל כוחותיו הנפשיים והפיזיים, הרוחניים והחומריים לסייע בידו להגשים יחדיו את מטרות המכון. יהי זכרו ברוך! לא נתור לי אלא לקרוא בזאת, לכל מי שיש בידו לסייע בידינו במשימה זו, ברוח ובחומה, לטול חלק ולהביא למציאות של "מה בניו בחיים אף הוא בחיים".

בידידות ובברכה לחיי עולמים
הרב אברהם קריגר

"יזכור" החי את מתי

כי הנה הם מנגד לנו

הנה ניבטות עיניים סביב סביב

ואל דומי, אל דומי לנו עדי יהיו חיינו ראויים לזכרם."

כך דורש מאתנו אבא קובנר בשירו נזכור.

בחודש זה מציינים אנו את יום עשרה בטבת גם כיום הקדיש הכללי שהוא מאז שנת 1950 מצוין במדינת ישראל לזכר חללי השואה שיום מותם לא נודע. זו הזדמנות נוספת להעלות למודעות את זכר מות הנספים בשואה ולהתפלל ולהשתדל יום יום שחיינו אכן יהיו ראויים לזכרם.

במידעון זה נחשף לשני פרויקטים משמעותיים של מכון 'שם עולם' אשר דרכם ודרך כל עבודת הקודש של המכון אנו עושים מאמץ גדול לאורך כל השנה שחיינו יהיו ראויים לזכרם של הנספים בשואה. אנו עושים זאת

על ידי העברת סיפור חייהם, התמודדותם היומיומית הערכית-אמונית במהלך השואה והעברת הלפיד הלאה לדור הבא כדי שאף הוא יזכור ולא ישכח.

הפרויקט הראשון הינו 'שם עולם באקדמיה'. מדובר בקורס בחירה ללימודים לתואר ראשון ולתואר שני העוסק בנושא - התמודדות רוח ואמונה בתקופת השואה ומתקיים מספר שנים במכללות שונות, מרכזים אקדמיים ואוניברסיטאות ברחבי הארץ.

הפרויקט השני הינו שיתוף פעולה עם ארגון 'נפש יהודי' העוסק בהעמקת הזהות היהודית בקרב סטודנטים

אורית חרמון
עורכת

יהודים בישראל וברחבי העולם על ידי עיסוק בשאלות זהות, בהיסטוריה יהודית ובמושגים ביהדות. יחד אנו מוציאים משלחות סטודנטים לפולין ובזכות החיבור בין שני הגופים נוצרה הזדמנות ליצירת קשר עמוק בין הסטודנטים לבין עמם, מורשתם וזהותם.

בהמשך נחשף למאמר חדשני העוסק ביהודי גרמניה בשנים 1933-1943 שמביא תפיסה שונה מהדעה הרווחת הטוענת כי תקופת השואה מתחילה למעשה רק בשנת 1939 עם פלישת גרמניה הנאצית לפולין, וזאת, כמובן, טעות היסטורית ותיקופית לדעת המחבר, לשיטתו, השואה מתחילה שש שנים קודם לכן, כאשר קורבנה הראשון הוא הציבור היהודי-הגרמני.

במדור 'הצצה לארכיון' נחשף לעיתון שמתפרסם בגטו קרקוב בינואר 1942 ובו מסופר על מעשי חסד, עזרה ופעילות תרבותית בגטו.

מידעון זה מתפרסם בחודש בו מציינים במדינתנו את יום הקדיש הכללי, אך אצלנו במכון על צוותו המסור וידידיו בארץ ובחו"ל כל יום הינו בגדר יום זיכרון לנספים בשואה ודווקא על ידי העצמת הזיכרון של חיי הרוח, התרבות והדת שהיו לאותם יהודים באותה תקופה קשה. חיים מלאים התמודדויות, גבורת רוח וחי אמונה. בזכות הטמעת זיכרונות אלו, יהיו חיינו ראויים לזכרם!

בברכת חורף בריא, גשום ומבורך
אורית חרמון

מיזם שם עולם באקדמיה טקס חלוקת מלגות של מכון 'שם עולם' במרכז האוניברסיטאי באריאל

טקס חלוקת המלגות

בתאריך כ' בחשוון תשע"ג, 12/11/12, התקיים טקס הענקת מלגות ע"ש הרב מנחם ומאשה אופן במרכז האוניברסיטאי באריאל. המלגות ניתנו לסטודנטים אשר סיימו את לימודם בקורס "התמודדות רוח ואמונה בתקופת השואה" והגישו עבודת חקר במסגרת מיזם 'שם עולם' באקדמיה. מיזם זה מתנהל בניצוחו של הרב צביקה וילנר, מרצה במכון 'שם עולם'. הקורס מתקיים מספר שנים במרכזים שונים ברחבי הארץ: אוניברסיטת בר אילן, קריה אקדמית אונו, מרכז אוניברסיטאי אריאל, מכללת אמונה ירושלים וקמפוס חרדי במרכז האקדמי כרמל, במסגרת קורס בחירה בלימודי התואר הראשון. השנה נפתח גם קורס של מכון 'שם עולם' במכון לנדר והוא מיועד לסטודנטים לתואר שני. הקורס מורכב משני סמסטרים. הסמסטר הראשון הינו פרונטאלי ומשולב בהרצאות המועברות על ידי המרצים של המכון בנושאים שונים, כגון: מתורה לדרך ארץ

בתורתו של הרב קרליבך, מנהיגות רבנית בשואה, הילד היהודי בשואה ועוד. במהלך הסמסטר מתקיים יום עיון במכון, בו מסיירים הסטודנטים בתצוגה מוזאלי-חינוכית "שורשים - מרחב התבוננות". בסמסטר השני הסטודנטים נמצאים בתהליך כתיבת עבודת חקר בנושא הכולל: התמודדות בתקופת השואה, כאשר מנחי המכון מסייעים להם לאורך הכתיבה כולה, עד להגשת העבודה.

העבודות הטובות ביותר והמצטיינות מזכות את כותביהן במלגה. ואכן כך היה לאחרונה, בטקס אשר התקיים במרכז האוניברסיטאי אריאל, בו זכו הסטודנטים למלגות. את הטקס הנחה הרב יצחק וזאנה, מנהל בתי מדרש לסטודנטים נצר אריאל. בטקס נשאו דברים הרב אברהם קריגר, ראש מכון, פרופ' מיכאל זינגרד, רקטור המרכז האוניברסיטאי אריאל, פרופ' דני אופן ואחיו ישראל אופן, נציגי המשפחה וד"ר ניצה דוידוביץ, מנהלת היחידה לפיתוח והערכה אקדמית במרכז האוניברסיטאי אריאל.

שני שמרלר חרמון, נציגת הסטודנטים העלתה נקודות עיקריות מעבודת החקר שלה שעסקה בשירה העברית בתקופת השואה, וכן סיפרה על תהליך כתיבת העבודה בסיוע המנחה של המכון, פרופ' גדעון גרייף.

בהמשך הערב, הוקרן בפני הנוכחים סרט חדש מבית 'שם עולם' ובית ספר לקולנוע 'במעלה הכוח לספר'.

הטקס הסתיים בחלוקת המלגות של קרן מרכזית למחקר, כתיבה ויצירה, בתחום ההתמודדות והרוח בשואה וקרן הזיכרון למצטיינים ע"ש הרב מנחם ומאשה אופן. המלגות חולקו לסטודנטים אשר הגישו עבודות חקר. כמו כן חולקו מלגות

הצטיינות לאלו שהגישו עבודות בעלות עניין ייחודי וברמה אקדמית גבוהה, בתחומים שונים הנמצאים בהלימה לתכני המכון.

"נפש יהודי"

לפני כמה חודשים פנה אלינו ארגון 'נפש יהודי' וביקש לחבור אלינו בפעילות מיוחדת שהוא מקיים.

"נפש יהודי" הוא ארגון העוסק בהעמקת הזהות היהודית בקרב סטודנטים יהודים בישראל וברחבי העולם תוך עיסוק בשאלות זהות, בהיסטוריה יהודית ובמושגים ביהדות. הארגון, הפעיל באוניברסיטאות ובמכללות רבות בארץ ובעולם, החליט לחבור לשם עולם

מסע לפולין - 'נפש יהודי' טרבלינקה, אוקטובר 2012

ולהוציא עמנו סטודנטים לפולין. הארגון, שכל מטרתו העמקת הזהות היהודית, ראה בתכנים המועברים ב'שם עולם' ובצורת העיסוק המיוחדת בהם, את עומק האפשרות של האדם לחבור לאני העצמי שלו ולחבור לעולם ערכי המושגת על מוסר, על אמונה ועל אנושיות. "נפש יהודי" ראה בחיבור בין שני הגופים הזדמנות ליצירת קשר עמוק בין הסטודנטים לבין עמם, מורשתם וזהותם. מאז חודש אייר האחרון, יצאו מאות

דברים לזכרו של מוטי זרנר ז"ל

בכאב ובצער רב ליווינו החודש את ידידנו האהוב מוטי זרנר ז"ל לבית עולמו ונפרדנו ממנו לעולמים.

התוודענו למוטי לפני כשלוש שנים, עת פסע הוא בשבילי מכוון 'שם עולם' לשנת לימודים בקורס המדריכים לפולין במחזור הראשון, תש"ע. מוטי היה אחד מעמודי התווך של הקורס והתכונות הבולטות שלו היו נדיבות לב, דיבוק חברים והיותו איש מעשה. לאחר שסיים את הלימודים בקורס הצטרף לצוות המסור של המכון, השתלב בצוות ותרם רבות לנו - חבריו, אוהביו ולתלמידי ישראל בכלל.

מוטי ביטא בכל אישיותו והווייתו גאווה יהודית של תקומת עם ישראל בארצו כאיש צבא במשך שנים רבות אשר הגיע לדרגת אלוף משנה.

מוטי ידע לשלב, מתוך חיבור פנימי, את תקופת החושך והאפילה של העם היהודי בשואה עם תקופת הקמתה וזקיפותה של מדינת ישראל, וזאת בדרך של חשיפת ביטויי רוח, אמונה ונפש האדם.

מוטי היה בעל מסור ואהוב לאשתו שלומית, אב משקיען ונערץ על ידי ארבעת ילדיו וחבר נאמן, עוטף ואהוב לכל מאות חבריו.

*"היה איש - וראו: איננו עוד.
קודם זמנו מת האיש הזה,
ושירת חייו באמצע נפסקה..."*

אנו מבכים את חסרונו שמורגש בכל דבר ומעש.

משפחת 'שם עולם'

סטודנטים החיים זה זמן מה במזרח אירופה ומעורים בתרבות המקומית, ועם זאת מציאות השואה שהתרחשה במקומות אלו ועל רקע תרבות זו אך לפני שנים לא רבות זרה להם, וגם סטודנטים ישראלים הנושאים תעודות זהות ישראליות, ועם זאת הם רחוקים מהארץ בגופם וברוחם.

במהלך המסע ביקרו בכמה מחנות וערכו יחדיו את השבת בלודז'. בערב שבת ובמוצאי השבת נערכו שיחות רבות לתוך הלילה, שיחות אישיות וקבוצתיות. במסע זה חוו יחד הן את הקהילה שהייתה ואיננה עוד, והן את הקהילה היהודית החדשה החיה שם כיום. נושאי הזהות, הציגנות, האווירה יהודית עלו במסע בעוצמה, והתובנות שאליהן הגיעו הסטודנטים היו עזות ומעצימות.

אחד מרגעי השיא של המסע היה כשאחת הסטודנטיות סיפרה שחברה אינו יהודי. עד למסע, נקודה זו כלל לא העסיקה אותה, כך אמרה, ואילו כעת, לאחר המסע, המחשבה על כך מטרידה את מנוחתה.

המסע המשולב של שני הגופים, 'נפש יהודי' ו'שם עולם' הוא ללא ספק מסע ערכי וחוויתי, המעמיק את תחושת הזהות היהודית בקרב המשתתפים.

סטודנטים למסע לפולין מטעם 'נפש יהודי' **בהדרכת צוות 'שם עולם'**. במסעות אלו פועלים שני הארגונים זה לצד זה: 'שם עולם' מדריך באתרים ההיסטוריים ומנחיל את העוצמה היהודית שהייתה בתקופת השואה, ו'נפש יהודי' מוסיף העשרה בנושאים שונים ביהדות ובזהות היהודית. במסעות אלו נרקמת חוויה מיוחדת במינה. קבוצות הסטודנטים המשתתפים במסעות שונים ומגוונים, הסטודנטים עצמם מגיעים ממקומות שונים ומתפיסות עולם שונות, והמסע שהם עוברים עם צוותי המכון ו'נפש יהודי' בימות השבוע ובשבת, בלימוד, בחוויה ובליווי של נגן המעשיר את האווירה, פותח בפניהם עולם חדש, עולם אחר. לפני כחודש יצא מסע ייחודי מעין זה בהדרכתו של **הרב משה חבה** ובו השתתפו סטודנטים ישראלים הלומדים רפואה ורפואת שיניים באוניברסיטה בקובנה. כשישים סטודנטים השתתפו במסע בן ארבעה הימים, מסע שהיה מרתק עבורם ועבורנו - אנשי הצוות. בקבוצה היו סטודנטים שעלו לארץ מחבר המדינות וסטודנטים שעלו אליה מבוכרה, ולצדם ישראלים ותיקים. זו הייתה קבוצה של

סטודנטים מאוניברסיטת קובנה מסע "נפש יהודי" במידאנק

הדואליות של זיכרון יום השואה

הרב אברהם קריגר

"כיצד ליצור עניין בסיפור השואה?". לא ייתכן שנער צעיר יישא על גבו מסע היסטורי של השואה המתבסס בעיקר על זיכרון צורב של מוות וחילון. יש להרחיב את הנרטיב אל מסע חיים, מסע של אמונה והתמודדות, ערכיות ומוסריות וצלם האדם. אי לכך, נכון וראוי לחלק בתודעת עם ישראל את זיכרון השואה. בדיוק כמו החלוקה בין יום הזיכרון ליום העצמאות, עלינו לחלק בין יום כ"ז בניסן ליום י' בטבת. כך, נחלק את נרטיב השואה מצד אחד לסיפור חורבן היהודים והכחדתם, ומצד שני לנרטיב של התמודדות ערכית, מוסרית ורוחנית. תודעת זיכרון זו ראוי שתצוין בשני מועדים נפרדים: האחד ביום השואה החל בחודש ניסן על פי החלטת ממשלת ישראל תוך התמקדות בטרגדיה, בשנאה ובאובדן הצלם, והשני ביום י' בטבת - יום הקדיש הכללי יהיה יום גבורת הרוח ובו המוטיבים של התמודדות ערכית, רוחנית ומוסרית. נזכור, נלמד, נתייחד ונתוודע לעובדות - ביום השואה כ"ז ניסן.

נלמד, נחייה ונטמיע בתוכנו את גבורת השואה - ביום י' בטבת: בפן הדתי כיום הקדיש הכללי ובפן הלאומי כיום גבורת הרוח.

שנשקפו מכל עבר. בימים אלה, רצוי וחשוב לספר את נרטיב השואה גם מהיבט של תעצומות הנפש של היהודים. סיפור הישרדות בתוך התופת, סיפור של התמודדות אמונית בתקופה איומה. הדגש צריך להיות גם על החיים בשואה- חיי הרוח, התרבות והדת, ולא רק על זוועות הנאצים.

הביטוי לדואליות זו נשאר תיאורטי בלבד, משום שבאופן מעשי במהלך יום השואה החל בכ"ז בניסן, מסופר בעיקר רק צד אחד של הנרטיב. הפן המספר את סיפור חיי הרוח והדת נעדר מהשיח ביום השואה, וכמובן שלאורך השנה הוא אינו מוצא את מקומו הראוי.

ביום השואה, בפועל, אין ביטוי לדואליות זו. אנו רואים כי יישום הפרדה זו מופיע כבר עם הסיפור האישי המתלווה למדליק המשואה, המספר את הסיפור הבסיסי של חייו בגטו, במסתור וכו', אך נעדר ממנו סיפור בעל אמירה ייחודית של מדליק המשואה כאדם, אמירה המשקפת את חייו עם הלחימה וההתמודדות הרוחנית, האנושית והיומיומית.

עבור הדור הבא, שלצערנו הולך ומתרחק מנרטיב השואה, עלינו לשאול את השאלה:

העיסוק בשואה בקרב בני הנוער בישראל וכן בקרב כלל האוכלוסייה מצטמצם לרוב ליום אחד בשנה: יום השואה. ביום זה, הנגיעה בנושא היא בעיקר בצד הטראגי של הסבל והכיליון, אולם מעט מידי מקום ניתן למציאות החיים.

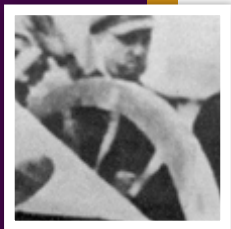
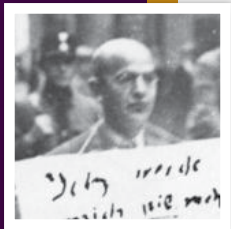
לצערך, דור שלם בישראל כיום אינו מחובר לשואה ולערכי החיים הגלומים בה. בני הנוער מעדיפים לבלות את שעותיהם מול הטלוויזיה (תוכניות ריאליטי), המחשב (שעות פייסבוק) והאייפון. בכל אלו יש הרבה יותר חיים, אז מי רוצה להתעסק במוות?

ההיסטוריה היהודית היא דואלית ותמיד מורכבת מרגעי אור וחושך, מתקופות חירות ושעבוד, שואה ועצמאות. את נרטיב השואה אנו מורגלים לשמוע ולספר מההיבט של הטרגדיה של העם היהודי. סיפור של גיהנום ותופת, סיפור רצח של שישה מיליון יהודים שכל עוונם היה עצם יהדותם.

עדיין לא התקבע יום זיכרון לשואה, בו ניצבת אמירה דואלית שכזו. אמירה של יום המסמל את החורבן, השנאה והרוע, לצד יום המשקף צלם אדם מיטבי - יום בו מתבררים לנו עוצמות נפש והקרבה הדדית

יהודי גרמניה 1933-1943 ראשונים לשואה

פרופ' גדעון גרייף | היסטוריון בכיר במכון 'שם עולם'

דומה שכולנו מכירים את תקופת השואה על בוריה ולא ניתן להפתיענו עוד בדבר. אך לעיתים יש צורך לרענן את המוסכמות ולערוך "סדר" במהלך העניינים, כדי לתקן טעויות נפוצות ולהדגיש את הדורש הדגש. אחד מהנושאים הדורש התייחסות מחודשת הוא גורלם של יהודי גרמניה תחת השלטון הנציונל-סוציאליסטי, התייחסות כזו המציגה את מרכיבי התקופה, אופיים ומשמעותם. קהילת יהודי גרמניה הייתה הקהילה הראשונה שנפלה קורבן למשטר הנציונל-סוציאליסטי. יומו הראשון של היטלר כרייכסקאנצלר, ה-30 בינואר 1933, הוא גם יומה הראשון של תקופת השואה. משפט זה עשוי להישמע לקורא כמשפט הטבעי ביותר בעולם, אך משום מה רבים וטובים חושבים ומשוכנעים שתקופת השואה מתחילה למעשה רק בשנת 1939, עם פלישת גרמניה הנאצית לפולין, וזאת, כמובן, טעות היסטורית ותיקופית. השואה מתחילה שש שנים לפני

כן, כאשר קורבנה הראשון הוא הציבור היהודי-הגרמני. אין שום סיבה היסטורית להוציא את הציבור היהודי-הגרמני מתחומי תקופת השואה. זאת בכוונתנו להראות במאמר זה. לא רק שיהודי גרמניה היו הראשונים לסבול מהברוטאליות, השנאה, העוינות, האלימות והרשעות של המשטר הגרמני-הנאצי, הם היו גם הקהילה שסבלה הכי הרבה שנים ולאורך התקופה הארוכה ביותר תחת המשטר הנאצי: 10 שנים תמימות, משנת 1933 ועד לשנת 1943, יותר מכל קהילה יהודית אחרת בימי השואה. בשנת 1943 עם שילוחם של אחרוני היהודים לאושוויץ, בא הקץ לקיומה של קהילה עתיקה זו.

"תקופת השואה" הכפולה

מדוע לא ניתן להוציא את יהודי גרמניה מתוך תחומיה של תקופת השואה? אם ננתח באופן יסודי את אותו עשור, עם כל האירועים שהתרחשו בו משני צידי המתרס,

צד הקורבנות וצד הפושעים, נבחין בעובדה משמעותית: כל המרכיבים, הכלולים ב-"תקופת השואה", משנת 1939 ואילך, לרבות שיאה הרצחני של אותה תקופה, "הפתרון הסופי של השאלה היהודית" - כבר מתרחשים בפועל במאבק הניטש נגד יהודי גרמניה מצד שלטונות המדינה, ועיקרו בשש השנים שבין 1933-1939.

בין המרכיבים האלה ניתן למנות את ההיבטים הבאים הקשורים לפעילותם הנפשעת של השלטונות - השפלה קיצונית, שוד מאורגן והרס כלכלי, התעללות זדונית מכוונת, פגיעה מיוחדת בקודשי ישראל ובמייצגיהם, הרבנים והיהודים המאמינים, ביטול כל הזכויות האזרחיות המשפטיות והחברתיות, פוגרומים בקנה מידה מקומי וכלל-ארצי, אלימות גופנית, גירושים אל מחוץ לגרמניה, שיתוף פעולה עם השלטונות וגם רצח המוני אחד (אף שרצח אינו בגדר המדיניות הגרמנית הרשמית באותו פרק זמן).

השוואה זו ראוי שתתקיים

כל הפשעים שביצעה גרמניה הנאצית כלפי העם היהודי באירופה שתחת שלטונה בין 1941 ל-1945, מבחינת אופיים וכוונתם, כבוצע הלסה למעשה בגרמניה בשנות ה-30 ובתחילת שנות ה-40

גם לגבי הקורבנות ותכלול את התחומים הבאים: תגובת היהודים - לרבות טעות בסיסית בהערכת כוונותיהם האמיתיות של השלטונות הגרמניים-הנאציים, נטייה לנאיביות בהבנת המתרחש, ניסיונות הצלה והישרדות, גילויי אומץ לב, תושייה, הקרבה וגבורה מצד המנהיגים היהודים, ניסיונות הסתתרות, ניסיונות בריחה ושיתוף פעולה עם נציגי השלטון. אולם השוואה חשובה ומשמעותית זו אינה יכולה למצוא את מקומה במאמר זה ובעתיד אקדיש לה מאמר נפרד.

תהליך השואה של יהודי גרמניה לא נפסק בשנת 1939 אלא השתרע על פני עשר שנים 1933-1943. בחינה מדוקדקת של אותן 10 שנים מעלה תמונת התפתחות דינמית ולא סטטית של האירועים מצד יהודי גרמניה ומצד רודפיהם, עד לסיומו של הפרק ההיסטורי הזה, עם רציחתם של אחרוני יהודי גרמניה בשנת 1943.¹

במאמר זה אבחן את דפוס המדיניות הגרמנית-הנאצית כלפי היהודים בגרמניה ואשווה אותם למקומות אחרים בשלב מאוחר יותר של השואה, כאשר מנגד אבחן את תגובות היהודים למתרחש סביבם, בגרמניה ואוסטריה תחילה, ואשווה זאת למתרחש בשנים מאוחרות יותר בארצות אחרות. בכך אוכיח את התזה, שכל הפשעים שביצעה גרמניה הנאצית כלפי העם היהודי באירופה שתחת שלטונה בין 1941 ל-1945, מבחינת אופיים וכוונתם, כבר בוצעו הלכה למעשה בגרמניה בשנות ה-30 ובתחילת שנות ה-40. הממדים וההיקף היו שונים, אך לא הדגם, העיקרון והמהות.

שינוי המדיניות מ"לא תרצח" ל"רצח"

שנות השואה נחלקות לשני חלקים שונים. השלב הראשון, בשנים 1933-1941 בו חותרת ממשלת גרמניה הנאצית לסלק את היהודים מגרמניה, והשלב השני - מעת פלישת הגרמנים לשטחי ברית המועצות בחודש יוני 1941. השלב הראשון מתאפיין במדיניות "לא תרצח" ונהפך בשלב השני למדיניות "רצח".²

לפניכם השוואה של ההיבטים השונים מצידם של השלטונות בין התקופות שציינו לעיל.

השפלת היהודים - שלב ראשון

השפלה בדרכים ובשיטות הקיצוניות ביותר האפשריות היא קו היכר מרכזי, קבוע ואוטומטי בכל אחד מרגעי השואה, בכל זמן ובכל מקום, כמעט בלי יוצא מהכלל, החל מינואר 1933 ואילך בלי הפסקה. להשפלה היו אלף פנים, ולצורך הגשמתה הופעל הדמיון באופן יצירתי, כשהשמיים הם הגבול לרשעות ולסדיזם.

הרצון המודע להשפיל את היהודים ולבזותם ניכר בכל הפרסומים הרשמיים הגרמניים-הנאציים, ובעיקר בכתבי השיטנה המוכרים. די אם נתבונן בכל גיליונותיו של ה"דר שטרימר", שהכילו תדיר מאמרי הסתה ארסיים נגד היהודים, וכל עמוד שער שלהם הסתיים בתחתיתו בסיסמה: "היהודים הם אסוננו".

נטייה זו באה גם לידי ביטוי בנאומיהם של ראשי המשטר הנאצי, בעיקר אלה של שר התעמולה יוזף גבלס, בשידורי הרדיו מברלין, בדברים שכתבו ראשי המשטר

ביומניהם האישיים, בספרי הלימוד שהונהגו במערכת החינוך הגרמנית-הנאצית, ועוד. כל אלה מלמדים בבירור על תפיסת היהודי כבזוי וכראוי לכל השפלה שהיא בעיני הנציגונאל-סוציאליסט.

ההשפלה התבטאה לרוב במרכיבים אלה: היא הייתה פומבית, היא כללה מרכיבים גופניים, עירום, וברוב המקרים גם התכוונה לפגוע בערכים ובעקרונות המקודשים והיקרים ביותר ללב היהודים.

יחס הזלזול המופגן ליהודים ניתן להבחנה כבר משלב מוקדם, בתכתובת המעטה שהתקיימה בין ארגונים יהודיים לבין המשרדים הממשלתיים, בשלב בו עוד נענו היהודים למכתביהם.

מכתבים שנשלחו מלשכת הקאנצלר ל"ברית חיילי החזית" נשאו בתחילתם אופי נימוסי למדי, אך זו הייתה התכתובת הידידותית האחרונה. משנת 1934 נוסחו הפניות לגופים וליחידים יהודים בסגנון גס, מתנשא, ובהמשך גם אלים, ללא סממני הנימוס האלמנטארי המתבקשים מתכתובת רשמית, ונעדרו ממנה ביטויים שגרתיים כמו "לכבוד..." בתחילת המכתב או "בכבוד רב" בסיומו.³

עתה נתבונן בשלושה תצלומים: בתמונה מס' 1 נראה עורך הדין היהודי ד"ר מיכאל זיגל צועד ברחובות מינכן. התאריך מוקדם מאוד: מארס 1933, חודשיים בלבד לאחר עליית הנאצים לשלטון. מדיניות ההשפלה כבר נכנסה לתוקף: מכנסיו של עורך הדין זיגל נגזרו, שיער ראשו גולח, הוא צועד בגרביים לבנים ויחף, מוקף באנשי ס"א ברחובה הראשי של מינכן ובידו שלט ציני משפיל: "לעולם לא אתלונן עוד במשטרה".

לאחר כמה שעות צעידה, הובא

1. נתונים מתוך: אברהם מרגליות, יהויקים כוכבי (עורכים), תולדות השואה - גרמניה, ראויל הילברג, חורבן יהדות אירופה. יד ושם.
2. ראויל הילברג, חורבן יהדות אירופה. יד ושם.
3. תולדות השואה - גרמניה, יד ושם, עמודים 95-99.

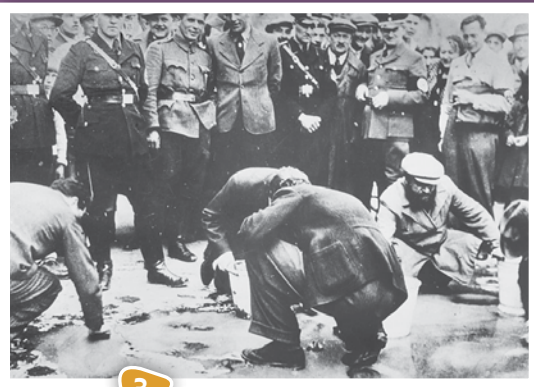
יהודי גרמניה - ראשונים לשואה

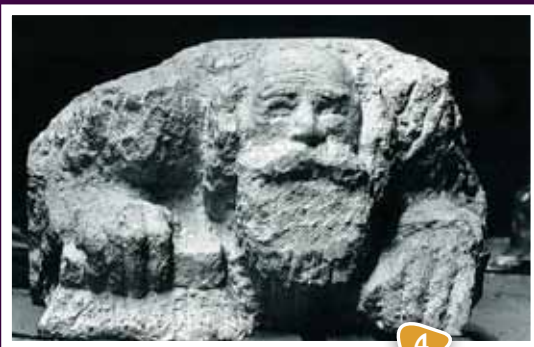
1

2

3

4

האולם ועל בימת הקודש, כדי לפקח על ביצוע הוראותיהם. הצילום ממחיש את עוצמת ההשפלה והביזוי הזדוניים: הגברים היהודים נצטוו להסיר את כיסויי ראשם ולעמוד גלויי-ראש, ואילו על הדוכן נאלץ אחד מנכבדי הקהילה להקריא קטעים מספרו של היטלר "מין קאמפף". כל פרט במעמד המשפיל תוכנן ונקבע מראש. אנשי ה-ס"ס ידעו בדיוק כיצד צריך להתנהל טקס דתי בבית-כנסת. מצוידים בידע זה טרחו על בימוי מעמד ההשפלה עד לפרט האחרון. הרבה מחשבה הושקעה בהגברת הפגיעה ובהקצנתה המרבית.

דומה שאין להגזים בסבלם הנפשי של הנוכחים היהודים, שמעמד כזה טרם חוו בימי חייהם. הם בוודאי חזרו לבתיהם חפויי-ראש ושבורים נפשית. בפעם זו איש לא הוכה, איש לא נרצח, אך הסבל והפגיעה הנפשיים היו חזקים מסבל פיסי. צלקות אותו מעמד בוודאי לא הגלידו במהרה, אם בכלל.

הדגם הזה של ביזוי בתי-כנסת, חילול ספרי תורה ואילוץ היהודי המאמין לחלל בפרהסיה את מצוות תורתו, יחזור על עצמו בדיוק נמרץ בכל אתרי השואה העתידיים.

תמונה מס' 3 מציגה את יהודי וינה בימים הראשונים שלאחר ה"אנשלוס" (ה"סיפוח") במאוס 1938. בתמונה זו נוסף אלמנט שלא ראינו בתמונות הקודמות: כאן מצוי המון צוהל, שפניו שוחקים ומביעים שמחה לאיד, המתבונן בהצגה הגדולה, בקרקס המועלה בחוצות עירם. הצופים פטורים מחובת התשלום עבור מופע מבדר ומשובב-נפש זה. היהודים נצטוו לקרצף את אבני המדרכה בסמרטוטים או מברשות שניתנו

עורך הדין זיגל למטה המשטרה ושם הוכה נמרצות. כל חטאו היה שכאזרח מן השורה וכעורך דין העז להתלונן על עוול מסוים שנעשה למרשו, אך כיוון שהיה יהודי, ניטלת ממנו זכות בסיסית זו. אילו צו לצעוד בביגוד מעורר גיחוך כשבידיו השלט הציני והביזוי הפומבי - כל אלה היבטים שנגלה בברור גם בהמשך הדרך ובמקומות אחרים. ד"ר מיכאל זיגל היה עורך-דין מוכר במינכן. ב-10 במארס 1933 התלונן במשטרת מינכן בשם מרשו, מאקס אוהלפלד, בעל חנות גדולה במרכז מינכן, על כך שחלונות הראווה של החנות נופצו בלילה שלפני כן בידי ביריוני ה-ס"א. בתגובה הוכה זיגל נמרצות באחד ממרתפי תחנת המשטרה, עור התוף שלו נקרע וכמה משיניו נשברו. מכנסיו נחתכו והוא הוצעד שותת דם ברחובות מינכן, מלווה באנשי ס"א.

הצילומים, שנעשו בידי הצלם המקצועי הגרמני היינריך זנדן, התפרסמו לראשונה מחוץ לגבולות גרמניה, ב"וויינגטון טיימס", ב-23 במארס 1933.

תמונה מס' 2 היא המבזה מכול והיא כוללת בתוכה לא רק את השפלת היהודים כבני אדם (או ליתר דיוק כ-"תתי-אדם"), אלא גם מתקפה ברוטאלית ונבזית, סדיסטית ואגרסיבית נגד קודשי ישראל, נגד הדת היהודית ונגד המסורת היהודית.

התמונה צולמה ב"ליל הבדולח" בנובמבר 1938 בבית-הכנסת הגדול בעיר באדן-באדן שבמדינת באוואריה בדרום-גרמניה. בצילום נראה אולם התפילה המרכזי, המלא ביהודים. באולם כמה וכמה אורחים בלתי-קרואים: אנשי ס"ס במדיהם, שתפסו עמדות אסטרטגיות בפאתי

הם כינסו את יהודי המקום בכפייה בבית-הכנסת והציתו את בית-הכנסת על יושביו

פן סמלי למתקפה ולפגיעה בקודשי ישראל היו שריפתם של בתי-כנסת גדולים כקטנים. בתי-כנסת העולים בלהבות היו תופעה שתחילתה בגרמניה ובאוסטריה בשנת 1938 באירועי "ליל הבדולח". כפועל יוצא מגישה זו של התקפה מרוכזת על קודשי ישראל נערכה מתקפה כוללת על מייצגיה של הדת היהודית: פרט לכך שהוחרבו והוצתו בתי-כנסת, נשרפו גוילי תורה, נעצרו רבנים. כך נעצר הרב ד"ר ליאו בק, המנהיג הרוחני של יהודי גרמניה וראש "הנציגות הארצית של יהודי גרמניה" שהוקמה בספטמבר 1933, זמן קצר לפני יום הכיפורים בשנת 1935. במהלך שריפת הספרים הפומבית הידועה, שהתקיימה בברלין בכיכר האופרה במאי 1933 ובערים אחרות ברחבי גרמניה, נשרפו ספרים מאת סופרים יהודיים או בנושאים יהודיים. שנאה תהומית זו כנגד ערכי היהדות ומורשתה נעוצה בין השאר בפחדים הדמוניים מפני "מזימות היהדות הבינלאומית", הבאים לביטוי בולט בפרסום השטנה האנטי-יהודי "קלאסי", ה"פרוטוקולים של זקני ציון".⁵

המאבק נגד הדת, המסורת, המורשת והתרבות היהודית שלב שני

התקופה שלמן כיבוש פולין מוכרת לנו בתמונות רבות, בהן אנו מוצאים התעללות והשפלה המופנות דווקא לדמויות המייצגות את המסורת והדת. אחת הדוגמאות הידועות היא התמונה (מס' 5) בה נראה רב העיירה גזיר'ד' אנוס לשבת על גבי עגלת הזבל, כשמשני צדיה צועדים נכבדי הקהילה ומטאטאים בידיהם.

במעמד השפלה בלתי נסבל כאשר הם נאלצו לפשוט בגדיהם נוכח עיניהם הבולשות של אנשי הס"ס. העירום היה בבחינת חוויה משפילה ומשתקת, כפי שמרבה לתאר זאת פרימו לוי בספרו "השוקעים והניצולים".⁴

להשפלות מסוג זה נלוו השפלות, לכאורה, מתוננות יותר שבאו לידי ביטוי ב"חיפוש" בתוך המטלטלים והמזוודות של הנשלחים למקומות השונים. בחיפושים אלו נהגו, לפי עדויות הניצולים, בגסות יתרה - פרעו במתכוון את הסדר במזוודות והשאירו את המטען שהיה ארוז בקפידה במצב של תוהו ובוהו.

למדיניות זו לא היו הנחיות כתובות, אך לא היה צורך בהנחיות שכאלה. אווירת ההמון הגרמני הייתה מאז מחצית שנות ה-20 ספוגה אלימות, וולגאריות. תאוות נקם מהולה בסאדיזם, שאת ההשראה להם סיפקו נאומי המנהיגים הנאציים וכתביהם. הנאומים הושמעו בצרחות אימים, בטונים אלימים, באווירת אימים וטרור. לא היה איפוא צורך בהנחיות. ההמון הגיב ב"טבעיות" לאווירה השוררת, ששודרה באופן גלוי וברור, בלא כחל ושרק: ליהודים מותר לעולל הכל. נוצרה כאן תערובת של בורות, אלימות לאטנטית, מלווה ומגובה באותות ברורים מלמעלה שמשמעה - אנו רואים ביהודים אויב, מותר להשפילם, לנדותם, להחרימם ומדי פעם להכותם. הם הרי לא שייכים למשפחת בני-האנוש, הם מצויים מחוץ לכל מסגרת חוקית.

המאבק נגד הדת, המסורת, המורשת והתרבות היהודית שלב ראשון

«להם או בחלקי לבוש משל עצמם או אף בידיהם החשופות. כיום מוצב בדיוק במקום זה פסל ברונזה מרשים (תמונה מס' 4)

אווירת ההמון הגרמני הייתה מאז מחצית שנות ה-20 ספוגה אלימות וולגאריות. תאוות נקם מהולה בסאדיזם

5

המשחזר את הכריעה והניקוי המשפילים בפרהסיה. הדוגמאות שהבאנו חוזרות על עצמן בדיוק נמרץ בשנים מאוחרות יותר ובמקומות אחרים. פסל הברונזה, מעשה ידי הפסל האוסטרי אלפרד הרדליצקה (Alfred Hrdlicka), מוצב מול המוזיאון הידוע "אלברטינה" בווינה.

השפלת היהודים שלב שני

ההשפלה חוזרת על עצמה בדיוק נמרץ משלב כיבוש פולין ועד ליומה האחרון של המלחמה. מוכרים וידועים הצילומים הרבים בהם רואים נשים וגברים יהודים

4. פרימו לוי, השוקעים והניצולים. מאיטלקית: מרים שוסטרמן-פדובאנו, עמ' 88-90.

5. על הפרוטוקולים ראה: נורמן כוהן - הכשר לרצח עם: תולדות ה"פרוטוקולים של זקני-ציון".

המעמד נועד להשפיל ולבזות הן את היהודים והן את דתם ונציגיה. על העגלה רשומה מלפנים הכתובת הצינית: "היהודים הם אסוננו" ועל השלט שהרב נושא כתוב: "אנו רצינו במלחמה". בתמונה זו נעשה שימוש בכמה פרסומים עם הכיתוב "רב בלודז", אולם התמונה צולמה בעיירה זגירד.⁶

הדוגמה המובהקת ביותר למאבק מכוון כנגד היהודים ודתם היא העיתוי בו בחרו הגרמנים לקיים את הגזירות ואת ה"אקציות". את הפעולות המכאיבות וההרסניות ביותר, את האקציות הקטלניות ביותר בחרו הגרמנים לבצע דווקא בחגי ישראל, שעל קיומם ידעו מן המידע שנאלצו לספק להם מלומדים יהודים. ברשותנו עדויות רבות מאוד על מדיניות אכזרית זו. אקציות קשות נערכו, למשל, באושוויץ, בעיקר בראש השנה וביום הכיפורים. לפני כן, בגטאות, כמו גטו לודז', גטו וארשה וגטו ביאליסטוק, נערכו המבצעים האנטי-יהודיים במזיד בחגי ישראל הקדושים ביותר. חיים אהרון קפלן, המורה מגטו וארשה, כותב על כך ביומנו.⁶

להתנכלויות אלו מצטרפת העובדה הנוספת בה נהגו הגרמנים במספר מקומות. הם כינסו את יהודי המקום בכפייה בבית-הכנסת והציתו את בית-הכנסת על יושביו. כך היה בבית-הכנסת המרכזי בביאליסטוק ב-27 ביוני 1941. זעקות הנשרפים החיים עלו השמימה.⁷

רדיפות וגזירות במישור הכלכלי - המאבק נגד היהודים שלב ראשון

המאבק במישור הכלכלי להשתלטות על רכוש היהודים, להחרמתם המקצועית ולסילוקם ממעגלי החיים הכלכליים נוהל בכמה מישורים: התחיקתי, המאולתר והציבורי. בתחום התחיקה החלה המתקפה עוד בשנת 1933 עם "החוק להשבת הפקידות המקצועית על כנה", מיום 7 באפריל 1933. במסגרת חוק זה פוטרו ממשותיהם כל עובדי המדינה היהודים, למעט ותיקי מלחמת-העולם הראשונה ובניהם של חיילים יהודים שלחמו למען גרמניה במלחמת-העולם הראשונה, או נכים ממלחמה זו וילדיהם. ההקלות לוותיקי מלחמת העולם הראשונה הונהגו בעיקר בשל התערבותו האישית של הנשיא הקשיש, פון הינדנבורג. עם מותו ב-1934 בוטלו הקלות אלה באחת.⁸ ראה התכתובת בעניין זה בין פון-הינדנבורג להיטלר.

בתחום הציבורי-הפומבי החלו הרדיפות במישור הכלכלי ב"יום החרם" של ה-1 באפריל 1933 ושיאן ב-12 בנובמבר 1938, עם הטלת סכום הכופר הקיבוצי על כלל יהודי גרמניה בסך 1 מיליארד רייכסמארק, כ"עונש" על רצח הדיפלומט הגרמני ארסט פום-ראת' בידי הצעיר היהודי בן ה-17, הרשל גרינשפן, בפאריס. להחלטה זו נלוו עוד עשרות צווים אנטי-יהודיים בתחום הכלכלי.⁹

"יום החרם" היווה סימן לתחילתו של המאבק הממושך להוצאתם של היהודים מחיי הכלכלה בגרמניה, אך בו-זמנית נועד, כפי שהיה מאוחר יותר גם בארצות אחרות, להציב חומה של איבה, שטנה והתנכרות כלפי היהודים. הדבר בא לידי ביטוי בכך שלציבור הכלכלי נרמז, כי אל לו להציב את כף רגלו בחנות יהודית או בבית-עסק יהודי או בבית כל-בו

שבבעלות יהודית. לפני תחילת החרם דווקא העדיף הציבור הלא-יהודי לקנות בחנויות היהודים, זאת בגלל השירות האדיב והידידותי והמחירים הנוחים. במהלך "יום החרם" צילמו אנשי ס"א את הלקוחות החצופים שבכל זאת נכנסו וקנו, כהרגלם זה שנים, כדי לטעת בהם אימה וחיל.¹⁰ פיטורי יהודים ממשותיהם והפיכתם מובטלים היו דבר יום ביומו בגרמניה לאורך כל התקופה. משנת 1933 ואילך פוטרו ממשותיהם רופאים, עורכי דין, אמנים, מוסיקאים, שחקנים ובימאים והיהודים נדחקו לשולי הפעילות הכלכלית. מעתה הותר להם לבוא במגע מקצועי עם יהודים בלבד.¹¹

רדיפות וגזירות במישור הכלכלי - המאבק נגד היהודים שלב שני

מתחילת כיבוש פולין על ידי הגרמנים כבר ניתן למצוא דרישות גרמניות לכספים מאת הקהילות היהודיות השונות. הליך זה קדם לתקופת הגטו והועצם תוך כדי תקופת הגטאות. דרישות אלו לכופר כונו "קונטריבוציה". אין לך גטו בו לא הוטלו על היהודים קונטריבוציות כאלה. לפני היכלאם בגטאות הוקפאו כל חשבונות הבנק של היהודים והם נאלצו להתקיים מסכום כסף קטן. בגלל חומות הגטו והאיסור להיכנס ולצאת, ניתק הקשר של יהודים רבים עם מקום עבודתם או עסקיהם. העוני והדלות קנו להם מעתה נחלה בחיי היהודים בגטאות.

גם במחנות הריכוז וההשמדה נשדד מהיהודים כל רכושם באלימות, תוך חיפוש גופני משפיל, לעתים תוך שימוש באמצעים ציניים, כמו <<

6. חיים אהרון קפלן, מגילת ייסורין. יומן גטו וארשה. עמודים 31-32.
7. שרה בנדר, מול מוות אורב.
8. אברהם מרגליות, יצחק ארד, ישראל גוטמן (עורכים), השואה בתיעוד, עמ' 41-43.
9. שם, עמ' 97-91.
10. תולדות השואה - גרמניה, כרך א', עמ' 100-103, כרך ב', עמ' 481-491.
11. שם, עמ' 95-96. וכן ראה: תולדות השואה - גרמניה, כרך א', עמ' 471-507.

כליאה במחנות ריכוז שלב שני

במזרח-אירופה משלב כיבושה של פולין נשלחו יהודים בשלבים שונים לעבודות כפייה ובהמשך שולחו למחנות עבודה וריכוז. מציאות זו היתה כה נוכחת ומתמשכת כך שמיותר לחלוטין להביא דוגמאות ומקורות על מנת להדגים אותה. היא עולה כמעט מכל תצלום מתקופה זו, היא עולה מכל יומן שנכתב בתקופה הזו וכמובן ממסמכים רבים בהם נתבקשו היודנטים השונים לשלוח מסכות פועלים לעבודות ובהמשך לרכז קבוצות של צעירים יהודים ולשולחם למחנות עבודה בגרמניה.

6

כ-30 אלף גברים יהודים נעצרו ושולחו למחנות הריכוז בוכנוואלד, דאכאו וזכסנהאוזן.¹⁵

תקופת המעצר במחנות בעקבות "ליל הבדולח" התאפיינה באלימות והתעללות פיזית ונפשית, בהרעבה, בהשפלה ומניעת טיפול רפואי לזקוקים לו. מאות יהודים נפחו את נפשם במחנות אלה או העדיפו

מסירת ה"קבלה" שניתנה ליהודים בהגיעם לרציף מחנה ההשמדה טרבלינקה.¹²

בגטאות כמו גטו לודז', החרימו הגרמנים אפילו תשמישי קדושה יהודיים כטליתות ותפילין, בהם עשו שימוש מסחרי כלשהו. תצלומי החשאי של מנדל גרוסמן, המציג ערימות ענק של טליתות צרורות בחבילות בבניין הכנסייה שבתחומי גטו לודז', התפרסם במיוחד.¹³

השוד הכלכלי הגיע לממדי ענק במחנות הריכוז וההשמדה. במחנה אושוויץ-בירקנאו הוקם תת-תחנה נפרד לריכוז ולמיון של הרכוש היהודי השדוד, "מחנה הפריטים", או ("Effektenlager"), או כפי שהיה ידוע יותר: "מחנה קנדה". מאות אסירות ואסירים, רובם

יהודים, עבדו ב"קנדה" כדי לטפל ברכוש השדוד. הצילום המופיע כאן (תמונה מס' 6) מראה אסירים ממיינים מזוודות, צרורות ותיקים שהביאו עמם היהודים המגורשים מהונגריה באביב 1944 לבירקנאו.¹⁴

כליאה במחנות ריכוז שלב ראשון

יהודים גרמנים נכלאו במחנות הריכוז משנת 1933 ואילך, אלא שעד לאירועי "ליל הבדולח" היה סעיף ה"אישום" או הסעיף הפלילי היותם משתייכים לקבוצות שנחשבו לאויבי הרייך השלישי, כמו קומוניסטים, סוציאל-דמוקרטים ועוד, ולא בגלל היולדם כיהודים. מעצרים מחמת היותם יהודים ותו-לא החל לראשונה בנובמבר 1938.

גירוש יהודים מבתיהם שלב ראשון

יהודי גרמניה היו הראשונים לחוות את חוויית הגירוש מבתיהם לארץ גזירה. שלושה גלי גירוש עברו על יהודי גרמניה בשלוש השנים שמן 1939 ועד 1942: הגירוש לניסקו, באוקטובר 1939, ¹⁶ הגירוש לגירס באוקטובר 1940, והגירוש ל"גנרלגוברנמן" ולגטאות לודז', וארשה, ריגה ומינסק, החל בפברואר-מארס 1941.¹⁸

בתהליך גירושם של אלפי יהודי גרמניה ניכרות כבר מבראשית טביעות אצבעותיו ומגע ידו של אדולף איימן, העתיד להחליף בהינף יד את מדיניות הגירוש של

לשים קץ לייסוריהם בהתאבות. דפוסי ההתנהגות האכזרית כלפי האסירים היהודים בתקופה זו נשמרו וחזרו על עצמם מאן ולהבא בכל המחנות לסוגיהם. כיוון שהמדיניות הרשמית כלפי היהודים באותה עת היא עדיין סילוקם מתחומי גרמניה ואוסטריה באמצעות הגירה כפויה, יכלו רוב היהודים הכלואים במחנות הריכוז להשתחרר מהם לאחר תקופה של כמה שבועות או חודשים, בתנאי שיתחייבו לעזוב את גרמניה מיידית. תנאי נוסף היה, שלא יספרו לעולם מה שעבר עליהם במחנות. התנאי השני היה מגוחך, כמובן, אך המשתחררים נאלצו בכל זאת לחתום על התחייבות, כי ינצרו את פיהם.

12. יצחק ארד, טרבלינקה - אבדן ומרד.
13. מנדל גרוסמן, צלם הילך בגטו, בעריכת פטר מרום.
14. אלבוס אושוויץ. סיפורו של טרנספורט.
15. תולדות השואה - גרמניה, כרך א', עמ' 241-251.
16. תולדות השואה - בוהמיה-מורביה, בעריכת ליוויה רוטקיירן.
17. Gurs internment camp, 1939-1945, an ignored aspect of Vichy history. Biarritz: Atlantic Publishing Company
18. תולדות השואה - גרמניה, עמודים 330-391.

ביבליוגרפיה:

- תולדות השואה - גרמניה. עורכים: אברהם מרגליות, יהויקים כוכבי, יד ושם, ירושלים, תשנ"ח - 1998, כרכים א-ב.
- ראו הילברג, חורבן יהדות אירופה. עורכי המהדורה העברית: בלה גוטמן ודוד בנקי, תרגום: איה ברורי. יד ושם, ירושלים, 2012.
- פרימו לוי, השוקעים והניצולים. מאיטלקית: מרים שוסטרמן-פדובאנו, תל אביב: עם עובד, תשנ"א-1991.
- אברהם מרגלית, יצחק ארד, ישראל גוטמן, השואה בתיעוד, יד ושם, ירושלים תשל"ח, עמודים 41-43.
- יצחק ארד, טרבלינקה - אבדן ומרד, הוצאת עם עובד, תל אביב 1983.
- מנדל גרוסמן, צלם הילך בגטו, בעריכת פטר מרום, בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד, תל אביב תש"ל.
- נורמן כוהן, הכשר לרצח עם: תולדות ה"פרוטוקולים של זקני-ציון".
- חיים אהרון קפלן, מגילת ייסורין. יומן גטו וארשה, יד ושם, ירושלים, תשכ"ו, למשל הערך בערב יום הכיפורים ב-23 בספטמבר 1939.
- ראה: שרה בנדר, מול מוות אורב: יהודי ביאליסטוק במלחמת העולם השנייה 1939-1943, תל אביב 1997.

הקמתם, של ששת מחנות ההשמדה החל מדצמבר 1941.

סיכום:

לסיכום, ייאמר כי האירועים שפקדו את יהודי גרמניה החל בשנת 1933 כבר כוללים את כל המרכיבים שיופיעו ביתר עוצמה והיקף אחרי כיבוש פולין ושטחי ברית-המועצות. ניתן להבחין בשנים אלה במגמה גרמנית-נאצית כוללת, והיא בדיקת ההיתכנות וההצלחה בשטח בשלב הראשון, ולאחר מכן ביישום הפעולה הרצויה לשלטונות בהמשך, בהתאם לניסיון המצטבר.

היטלר התנהל לרוב באופן של ניסוי ותהייה, גם במדיניותו האנטי-יהודית. כאשר הניסוי צלח - הוא שיכלל, הרחיב ופיתח אותו. בהתאם לדפוס זה פעל היטלר בעניין סיפוח וכיבוש צ'כסלובקיה, בנושא ה"יתונסיה", בתחום הקמתם והפעלתם של מחנות הריכוז ואף בצעדיו כנגד היהודים במהלך כל תקופת השואה. ניתן אפוא להגדיר את השנים 1933-1939 הן שנות הניסוי והתהייה, ואילו שנות ליבת השואה, 1939-1945, הן שנות יישום הלקחים ויישום הניסיון המצטבר.

יהודי גרמניה ואוסטריה היו לפיכך אלה, שכלפיהם הופעלה השואה כשלב הניסוי והתהייה, על כל מרכיביו. עליהם נתבצע הניסוי הגדול הראשון. לאחר כיבושה של פולין הפעיל השלטון הגרמני-נאצי את אותם מרכיבים, שכבר בוצעו בשנים הקודמות כנגד יהודי גרמניה ואוסטריה, הרחיבם ושיכללם, תוך כדי שימוש מלא בניסיון המעשי-האמפירי שנצבר בשנות השלושים.

בגרמניה ואוסטריה בבתייהם, ברחוב או במקומות מעצרים הראשונים, בתחנות המשטרה או במקומות האיסוף. כמו כן, הוא כולל את מאות היהודים שנרצחו ב-3 מחנות הריכוז שאליהם גורשו ובהם נכלאו (בוכנוואלד, דאכאו, זכסנהאוזן), ואת המאות שבחרו לשים קץ לחייהם מרוב ייאוש, בעיקר באותם מחנות, זמן קצר אחרי שהתוודעו למשטר האימים השורר בהם.²⁰ על פי אומדני מוזיאון השואה בושינגטון מספר היהודים שקיפחו את חייהם באירועי "ליל הבדולח" מגיע אף ליותר מ-2000.

רצח המוני של שני

רצח היהודים בפולין החל בצורה לא-שיטתית עוד בטרם תחילתו של "הפתרון הסופי". אנו עדים להוצאות להורג של יהודים בתלייה, תוך כדי עבודות פרך, בהרעבת אלפי יהודים בגטאות, דבר שהביא למותם ברעב, במניעת תנאים סניטריים ותברואתיים בגטאות, דבר שהגביר את התמותה בצורה ניכרת, וכאמור אף בשריפת יהודים חיים בבתי-כנסת ומקומות ציבור אחרים. הליך הרצח מתבטא גם בשילוחם של יהודים רבים אל יעדים בלתי-נודעים, מהם לא חזר איש מהמשולחים.

השלבים הבאים הם כבר אלה, שניתן לכוללם במסגרת "הפתרון הסופי של השאלה היהודית". שלבו הראשון התרחש בשטחי ברית-המועצות, החל ב-22 ביוני 1941, כאשר כ-1,400,000 יהודים נורו למוות בידי "עוצבות המבצע", ה-"איינזצגרופן" (Einsatzgruppen), ובהמשך, עם

גרמניה במדיניות "הפתרון הסופי" ולהשתלב בה. אדולף אייכמן קבע את הסטנדרטים של ה"מסע" בשלבים המוקדמים ביותר, כאשר המרכיבים הקבועים הם השוד וההשפלה. מרכיבים אלה נלוו לתכנונו ולביצועו הלוגיסטי של המסע כבר מתחילתו.¹⁹

גירוש היהודים מבתייהם של שני

מדיניות הגירוש של הגרמנים הייתה תקפה גם בפולין כבר בשנים 1939-1940. הגרמנים ציוו על יהודים מהאזורים שסופחו לרייך, כגון: לודז' וזגלמביה להתכונן לשילוחם לאזורים אחרים ("הגנרל-גוברנמאן" בפולין). הגרמנים יכלו לממש הליך זה רק באופן מצומצם, כגון: שילוחם של יהודים מלודז' לקראקוב או יהודים מקאליש שנשלחו אף הם למקומות אחרים באזור הגנרל גוברנמאן. זאת, מכיוון שהממשל הגרמני סרב לקבל את אותם יהודים לתחומו. בהמשך מומש הליך גירוש דומה בתקופה שיהודי העיירות במרחבים שונים בפולין הוכרחו לעזוב את מקום מושבם ולעקור אל העיר שנבחרה להיות העיר המרכזית, שבה התקיים גטו, אשר כלל את יושבי המקום ואילו הצטרפו בהמשך יושבי העיירות והכפרים הסמוכים.

רצח המוני של ראשון

הרצח ההמוני הראשון של יהודים בתקופת השואה התרחש בגרמניה באירועי "ליל הבדולח" וכחלק מעוללותיו. מספר היהודים שנרצחו מגיע לכ-1000. מספר זה כולל את היהודים שנרצחו בימי הפוגרום

19. גדעון גרייף, בשביל הזיכרון, חוברת 7.

20. מרטין גילברט, ליל הבדולח - כרוניקה של חורבן.

■ Browning Christopher: The Path to Genocide: Essays on Launching the Final Solution. Cambridge University Press, 1995.
■ Laharie, Claude (1993), Gurs internment camp, 1939-1945, an ignored aspect of Vichy history. Biarritz: Atlantic Publishing Company.

■ מרטין גילברט, ליל הבדולח - כרוניקה של חורבן, תל אביב, 2007.
■ Livia Rothkirchen, The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust, University of Nebraska Press, 2005.
■ Nicosia, Francis, Niewyk, Donald, The Columbia Guide to the Holocaust, New York: Columbia University Press, 2000, p. 232.

■ אלבום אושוויץ. סיפורו של טרנספורט. יד ושם, ירושלים, 2012.
■ תולדות השואה - בוהמיה-מורביה, בעריכת ליוויה רוטקינר, יד ושם, ירושלים, 2008.
■ גדעון גרייף, "לא הייתי סתם ממלא פקודת... אני הייתי אידיאליסט", בתוך: בשביל הזיכרון, בעריכת גיא מירון, יד ושם, סדרה חדשה, חוברת 7, ירושלים, תשע"א.

2012 אירועים מיוחדים

1

■ יוסי גובק ואיריס נחום, שני פרחי הדרכה ראשונים מקורס מדריכי פולין תשע"ב, מחזור שני של מכון 'שם עולם', יצאו להדריך קבוצות בני נוער בפולין במסגרת הסטאז' שמהווה חלק מהמחויבות שלהם בדרך לקבלת תעודת מדריך פולין. יתר בוגרי הקורס כבר שובצו אף הם במחזור הקרוב, פברואר-מרץ 2013, בהדרכת משלחות בפולין מטעם משרד החינוך.

3

■ במסגרת שיתופי פעולה של המכון וארגון "נפש יהודי" הוציא הרב משה חבה קבוצה של כשישים סטודנטים ישראלים הלומדים רפואה ורפואת שיניים באוניברסיטה בקובנה. הם השתתפו במסע מקוצר בן ארבעה ימים, במהלך המסע הם ביקרו בכמה מחנות ושהו בשבת בלודז'. מסע זה היה מרתק עבורם ועבור אנשי הצוות שליוו מסע זה.

■ הקרנת הסרט 'הכוח לספר' בפסטיבל הסרטים הבינלאומי בחיפה. הסרט פרי יוזמת בית הספר לקולנוע "במעלה" ומכון "שם עולם" התפתח לשיתוף פעולה רחב יותר. לצוות הסרט צורף הבמאי נועם דמסקי וכן משה אלפי שהיה היועץ המקצועי. בסרט יש פער בין מה שהתגלה ועלה מתוך עדויות של הניצולים במשפט אייכמן לבין תיעוד הניצולים חמישים שנה מאוחר יותר, כשרק

עיקרי המסע בפולין, הן בהיבט ההיסטורי-פדגוגי והן בהיבט החברתי. אנשי הצוות נשאו דברי סיכום מרגשים ואף נציגת הקורס סיכמה את שנת הלימודים בקורס מההיבט של פרחי ההדרכה. לסיום קיבל כל מדריך מתנת פרידה מהמכון - תיק גב שישמש אותו במסע לפולין ועליו הכיתוב: מובילים דרך לחיים. [2]

אוקטובר

■ תעשיין יהודי מהעיר נירנברג אשר בגרמניה פנה למכון 'שם עולם' בבקשה לשיתוף פעולה על מנת לממש את שאיפתו להקים מוזיאון יהודי בנירנברג אשר מבטא את תעצומות הנפש והרוח של יהודים בתקופת השואה. מטרתו בהקמת המוזיאון היא לאזן את המצב המצוי במוזיאונים האחרים העוסקים בשואה בגרמניה, בהם דמותו של היהודי נתפסת כדמות המוכה הנצחי והמושפל. מכון 'שם עולם' נרתם למשימה ופיתח בשלב זה קווים ראשוניים להצעת תכנית מוזאולית אשר תביא את העולם הערכי-מוסרי-חברתי-תרבותי-דתי של היהודים בתקופת השואה. [3]

ספטמבר

■ לקראת תחילת השנה החדשה הגיעו למכון בנות שירות לאומי חדשות וקבלנו אותן בברכה: רננה גוטמן מפתח-תקווה, מיכל רז מהוד השרון ותימרה בראל מבית שאן.

הבנות השתלבו בעבודת המכון, תוך שימת דגש על המרכזייה הפדגוגית במכון ולומדות להדריך את ניידת קיום בשבר. [1]

■ ערב סיום קורס מדריכי פולין תשע"ב, מחזור שני במכון 'שם עולם'.

לערב הוזמנו מדריכי הקורס ובני זוגם וכן הצוות החינוכי של הקורס: הרב אברהם קריגר, הרב משה חבה, פרופ' גדעון גרייף וגב' אורית חרמון. הערב נפתח בארוחה חגיגית ולאחר מכן צפו בסרט המסכם את

2

5

מתאימות מתקופת השואה תוך כדי שילוב היכרותם עם מושגי יסוד במסורת ישראל. כחלק מאותה הרחבה פנו מספר יישובים בבקשה ליטול חלק בפרויקט הזה, ביניהם מושב 'חרב לאת' אשר

שם התקיימה סדנת הסידור והתפילה על ידי בנות השירות של המכון. היישובים אמוץ, גן יאשיה וכן בתי ספר שונים ממרחב גוש דן עתידים להיכנס לפרויקט. [6]

פעילות ערב לצוות המכון -

במהלך פעילות ערב לצוות המכון הוקרן הסרט 'הכוח לספר' שהמכון היה שותף בהפקתו. הסרט מציג תהליך מרתק של התקרבות בין

הנערים מנוער לסיכון לבין ניצולי השואה. במהלך הסרט ניתן לראות כי ממקום של נתק וריחוק, אם לא לומר אפילו רתיעה של ממש מנושא השואה, מגיעים הנערים לחוויה של הזדהות ושליחות. בהמשך הערב, הרב קריגר העלה לדיון בפני הצוות את המשמעויות השונות והמסרים העולים מתוך הסרט ואת התובנות והאפשרויות שבידינו לגבי שימוש עתידי בסרט בשילוב

של בניית סדנאות חינוכיות. [7]

שם עולם באקדמיה - במרכזים הבאים: 'אמונה' לאומנויות בירושלים, מכון לנדר והמרכז האוניברסיטאי אריאל נפתח החודש קורס לסטודנטים מחוגים שונים לתואר ראשון ולתואר שני בנושא: **התמודדות ורוח בתקופת השואה**, במסגרת פרויקט 'שם עולם' באקדמיה.

6

7

המשך בעמוד 16

שבעה עדים מקוריים נותרו בחיים. על רקע הפערים בעדויות, בנה הבמאי עלילה בה התחברו לתיאטרון המרתף בירושלים שפועל כהצלה לנוער בסיכון ועל ידי הלימוד של משחק התיאטרון והעשייה הוא מחזיר אותם חזרה לשגרת חיים נורמטיבית. הסרט עוסק באינטראקציה שבינם לבין ניצולי השואה. [4]

נובמבר

■ במרכז האוניברסיטאי באריאל התקיים **סקס הענקת מלגות ע"ש הרב מנחם ומאשה אופן** לסטודנטים אשר סיימו ללמוד בקורס **"התמודדות רוח ואמונה בתקופת השואה"** והגישו עבודת חקר במסגרת מיזם 'שם עולם באקדמיה'. [5]

4

■ במהלך השנה, המכון פיתח והרחיב את הסדנאות וההדרכות סביב **פרויקט פעילות בר-מצווה**. פרויקט זה נותן מענה לבני ובנות מצווה בגילאים 12-13 מבתי ספר ממלכתיים וחושף אותם למגוון תחומים של היסטוריה יהודית, זהות יהודית וסוגיות

2012

אירועים

מיוחדים

המשך מעמוד 15

סיפורי חנוכה מתקופת השואה. סביבן עופרת ותליון שעליו הכיתוב "נס חנוכה" נמצאו בשרידי מחנה המוות חלמנו הם משולבים בתערוכה של המכון. "מחשכת מחנה ההשמדה - לאור" כתבה שפורסמה בעיתון 'ישראל היום'. גם העיתונות החרדית בחרה לעסוק בעניינים אלו. השבועון 'משפחה' נתן רקע למכון 'שם עולם' ופעילותו ועסק בתמונות של חיילי ווארמכט בגרמניה. כמו כן, העיתון 'יתד נאמן' יצא בכתבה נרחבת סביב חג החנוכה שעסקה במקורות וחומרים מהמכון. ברדיו גלי ישראל היה ראיון נרחב עם הרב קריגר בנושא 'משמעותו של יום הקדיש הכללי אל מול יום השואה והכלים להנחלת נושא השואה לדורות הבאים'. [11]

■ במסגרת קורסי חובה מטעם משרד החינוך למדריכים המשמשים בפועל כמדריכי משלחות נוער לפולין התקיימה השתלמות

9

10

דצמבר

■ בחופשת חנוכה נפתחה השתלמות מטעם משרד החינוך במכון למורים מלווים למשלחות פולין. ההשתלמות עוסקת בנושאים: יהדות פולין טרום שואה, עולם הרוח בתקופת השואה, חסידות ועוד.

ההשתלמות מקנה למורה ידע וכלים ללוות את התלמידים למסע פולין ומעצים אותו כשותף משמעותי בתהליך החינוכי שהתלמיד עובר במסע. [8]

8

12

מתוך עיתון 'משפחה'

■ במהלך החודש האחרון הגיעו ארצה לביקור עבודה שניים מעובדי המכון בפולין. הראשון מר דרוש דקראט שהגיע לכחודש ימים במהלכו התמקד הוא במחקר

בחנוכה במכון, כאשר הנושא המרכזי נסב סביב העיר ורשה. במהלך ההשתלמות נחשפו המדריכים ליחידות חדשות ומרתקות, כגון: חברות עזרה וסיוע הדדי בגטו ורשה, יומנים מתקופת השואה כולל גטו ורשה, כאשר במסגרת זו הוצגו בפני המשתתפים תצלומים מגטו ורשה שצולמו על ידי חיילים גרמנים, ופותרים צוהר להיכרות חיי הגטו מזוויות נוספות. [10]

■ בחודש זה הייתה חשיפה איכותית, משמעותית וכמותית בתקשורת הכוללת (הכתובה, הוויזואלית והאלקטרונית) לפעילויות המכון. 'שם עולם' חשף תמונות

שואה נדירות מאלבומי חיילי ווארמכט בגרמניה בעיתון ידיעות אחרונות, באתר ynet וכן בתכנית הטלוויזיה 'עושים סדר חדש' של בן כספית ובתכנית 'הבית יהודי' של שלומי גולדברג. כמו כן, נחשפו חפצים מתוך הארכיון של המכון המגוללים בחובם

■ התקיים מפגש ראשון לקורס המשך של מדריכי פולין תשע"ב, מחזור שני. המפגש כלל הרצאות עיוניות סביב נושא החברה הישראלית והשואה והרלוונטיות של השואה לנוער בימינו, וכן הרצאה אודות חוויותיהם מהדרכת הסטאז' של שני פרחי הדרכה. [9]

14

ושבוע טוב לך, הרב אברהם קריגר, ראש מכון "שם עולם" בכפר הרא"ה.

בהרצאה הסוקרת את תחומי עיסוק המכון עם חיבור לתכני הסרט. בהרצאה עלו שני נושאים מרכזיים: האחד - מה חשוב לניצולי השואה לומר - אז והיום, והשני - האם סיפור השואה צופן בחובו יכולת להשפיע ולעצב את הדמות הציבורית והאישית של כל אחד ואחת מאתנו? ובייחוד כאשר הנוער בסיכון, שאחריו עוקב הסרט הזה, מהווה מענה מרתק לתהייה זו בתהליך שהוא עובר.

[14]

■ בתקופה האחרונה חלה התפתחות מעניינת והיא חיבורן של **ישיבות ההסדר וישיבות הגבוהות** לעיסוק בנושא השואה בזווית ש'שם עולם' מציב. הישיבות הבחינו בצורך לשלב חלק חשוב והכרחי זה בעולמם הרוחני של התלמידים. ביום הקדיש הכללי, עשרה בטבת, הקדישה **ישיבת הכותל בירושלים** חלק מהיום לעיסוק בנושא והרב קריגר הוזמן לשם לשאת הרצאה מרכזית בנושא **מנהיגים רוחניים בשואה**. שיתוף פעולה כזה מתקיים גם עם ישיבת 'אור וישועה' של הרב זיני ועם ישיבות נוספות.

חדשות הקים 11

מחשבת מחנה ההשמדה - לאור סביבון עופרת ותליון שעליו הכיתוב "נס חנוכה" נמצאו בשרידי מחנה חלמנו שבפולין • כעת הם יוצגו בתערוכה של מכון "שם עולם"

יורי ימון

המכון והתליון של הנסחים במחנה ההשמדה חלמנו שבו סביבון יישוב עולם" במיבון קטן עשוי עופרת יצוקית ותליון כזה שעליו הכיתוב "נס חנוכה", שנמצאו במהלך חפירה במסגרת חירום בפי חנה שבפולין. המכון והתליון, המספרים ללא מילים את מספרים הירידי של מאות אלפי היהודים שנרצחו במחנה, יוצגו החל מהיום בתערוכה מיוחדת במכון "שם עולם" בירושלים.

מחנה ההשמדה חלמנו היה הראי שכן שהקים על ארצות פולין והחל לפעול בינואר 1941. אלו שנשלחו לחלמנו לא ידעו, כמובן, מה היעד האמיתי של נסיעתם, והנאצים וע"י שיהם חזרו להם לקחת לטקום חודשי רק חפצים קלים, כגון חצאיהם ורמס ספרים. בגלל חרבה לצנצנץ נאלצו היהודים להביא עימם חפצים כבדים שהיו צריכים להישלך לים. חפצים כבדים כאלו הוטלו לים ורבים מהם אף נלקחו פריטים הקשו לים לעולמם חרדי "גני", מספר מנחם מנדל המכון, הרב אברהם קריגר. "זה הביא קרבן לוודאי שבעליות נספ".

החפצים האלה לתכולה מכבא את הרעיון שהאים שבו בזה היה נאמן לאמונתו, לתג ולמסורת. נוסף על כך, בתקופה היא סביבון היה חפץ שגם ילדים וגם מבוגרים היו מושקעים בו. לכן הוא נבחר להילקח לטקום חרדי, שהם קיוו שאכן קיים לעצמו, אין לרעת למוי חרדי שייכים הפריטים. קרבן לוודאי שבעליות נספ".

החפצים האלה לתכולה מכבא את הרעיון שהאים שבו בזה היה נאמן לאמונתו, לתג ולמסורת. נוסף על כך, בתקופה היא סביבון היה חפץ שגם ילדים וגם מבוגרים היו מושקעים בו. לכן הוא נבחר להילקח לטקום חרדי, שהם קיוו שאכן קיים לעצמו, אין לרעת למוי חרדי שייכים הפריטים. קרבן לוודאי שבעליות נספ".

המכון - **תימרה ורננה** אשר רשמו את המועמדות לקראת ריאיון, אותו ערכו **חרמון** והרב **צביקה וילנר**. הריאיונות נערכו לבנות השמינית שהגיעו מכול רחבי הארץ להירשם כמועמדות לתפקיד בנות ש"ל במכון בשנה הבאה. [13]

■ במסגרת **מיזם שם עולם בקהילה** הפועל בקרב מספר קהילות בארץ ויוזם פעילות לציבור דתי וכללי כאחד, מבוגרים ונוער - התקיים במוצאי שבת ליל עשרה בטבת, אירוע מרכזי בגבעת שמואל (אחת מקהילות המיזם) בבית הכנסת "נאוה תהילה". בערב זה נכחו כמה מאות אנשים והוקרן לציבור הרחב בפעם הראשונה הסרט 'הכוח לספר'. ממנו המשיך הרב קריגר

ועזרה לארכיון בקטלוג חומרים מפולנית. דריוש הינו אחד מתוך מערך שלם של חוקרים המאתרים וחושפים חומרים מתקופת השואה באירופה במיקוד תחומי עיסוק של המכון. דריוש מופקד על איתור חומרים דרך המדיות השונות ודרך חומרים הנמצאים בידי אנשים פרטיים. השני, מר שמחה קלר, אחראי מטעם המכון על כלל מערך העובדים בפולין ומרכז את פעילותם שם. הוא משמש גם כראש הקהילה היהודית בלודז' ועובד מטעם 'שם עולם' עוד מראשית כינון המכון. [12]

■ **סיירת מדרשות לבנות שרות לאומי לקראת שנת שירות תשע"ד** התקיימה החודש באולפנה בפסגת זאב. במקום העמידו המדרשות דוכנים ובהם תצוגה של עיקרי תורתה של כל אחת מהמדרשות לגבי תפיסת תפקידן של בנות השירות באותה מדרשה. מיד בכניסה ליום הסיירות קיבלו את פני הבאות, בנות השירות לאומי של

13

צ'אר כיון
הוצאת

עמוד השער של העיתון

"הפירות הראשונים של מבצע החורף"

על מעשי חסד, עזרה ופעילות תרבותית בגטו וארשה

| הרב עידן אופטובסקי - מחלקת החינוך |

**לשמש כפרסומת מזעיל, שרק
המאמצים הריאליים יכולים
להעיד על כך, שהתרומויות מצאו
את יעודן הנכון, כבר התחילה
הנהלת מבצע 'עזרה לחורף'
להתעסק בשורה שלמה של**

**צעדים לטובת האוכלוסייה הענייה" (מתוך
הכתבה)**

ישנם רבים המבקשים, אך המשאבים אינם גדולים וכדי שהכסף יגיע למקומות הנכונים, קרי- לציבור שנוזק לעזרה, צריך לפרסם לאילו מטרות שימש הכסף. ייתכן ובשל כך אנחנו רואים בכתבה פירוט נרחב על מעשי החסד (חלוקת תפוחי אדמה לנזקקים, 42,000 קילו במחיר של גרוש לקילו) עם פירוט לפי אזורים, הקמת מטבח לחולים שעוברים שיקום ברחוב לשנו (שם מחלקים ארוחה משיביעה במחיר 1 זלוטי לאנשים אחרי בדיקת רופא)- מטבח שחילק 1000 ארוחות ביום, ועוד.

בנוסף לכך, במסגרת מבצע "עזרה לחורף" התחילו להפעיל נקודות חלוקה לשתייה חמה בכמה מרחובות הגטו, חילקו בגדים ונעליים לנזקקים (הכוונה לייצור 1500 זוגות נעליים ורכישה של ביגוד יד שנייה לחלוקה לנזקקים). העיתון המתואר כאן יצא לאור בקרקוב בינואר 1942, כאשר שלושה חודשים לאחר מכן, במרץ 1942, החל גירוש יהודי קרקוב למחנה ההשמדה בלז'ץ. לאחר חצי שנה נוספת, ביולי 1942, החל גירוש יהודי וארשה למחנה ההשמדה טרבלינקה. יחד עם זאת, בגטו היה ניסיון לשמור על חיים נורמליים ככל האפשר. ראינו שמפעלי החסד המשיכו לפעול למרות הקושי הרב והמחסור באמצעים, אבל לא רק לצרכים הפיזיים דאגו בגטו אלא גם לצרכים שקשורים לנפש. בגטו וארשה, כמו שאנחנו למדים מהפרסום בעיתון, אירגנו הופעות, תחרויות ציוה והצגות תיאטרון. יתר על כן, אומנים יהודיים הופיעו בגטו לצורך גיוס תרומות למבצע "עזרה לחורף".

מה היינו מצפים לקרוא בעיתון שמתפרסם בגטו קרקוב בינואר 1942, ובכלל, האם הדפסת עיתון במציאות כזאת אפשרית? בארכיון במכון 'שם עולם' מצוי עיתון שיצא לאור בגטו. העיתון, כמו שאפשר לראות, כתוב בפולנית, מודפס בצורה מקצועית ואפילו נמכר במחיר 20 גרושים.

בעיתון מגוון ידיעות, לצד ידיעות שקשורות למלחמה, יש ידיעות שונות ממספר רב של קהילות יהודיות: כמובן קרקוב ווארשה, ובין השאר גם מלובלין, גייסקו, אוטווצק, קונסק, רדומסק. כמו כן, פורסמו בעיתון מודעות שונות על אישי ציבור שנפטרו, קנייה ומכירה, השבת אבדה ועוד.

אחת הכתבות הארוכות והמפורטות בעיתון היא כתבה על פעילות סוציאלית שמתקיימת בגטו וארשה. יש לנו מידע על הקשר שיש בין שני הגטאות, גטו קרקוב וגטו וארשה (- קשריות שעוברות בין שני הגטאות ומעבירות מידע). היינו יכולים לחשוב שהמידע שעבר היה קשור לתנועות הנועה, מחתרות ופעילות נגד הגרמנים, אולם מהכתבה שלפנינו אנחנו יכולים ללמוד שגם מידע אודות פעילות שגרתית עבר בגטאות.

נראה מספר דוגמאות מהכתבה:

**"המעשים, התעמולה הטובה ביותר" (מתוך
הכתבה)**

לכל דבר צריך כסף. לארוחות בבית תמחוי, לחלוקת תפוחי אדמה, לקפה מסובסד ולהצגות. כך בימים רגילים ויותר מכך בימי מלחמה כשהיהודים נסגרים בגטאות. אחת הדרכים להשיג את הכסף היא בעזרת פרסום הפעולות שמתקיימות. בווארשה פעלו כמה מוסדות של פעילות חברתית סוציאלית, "פטרונטיים", שפעלו בכמה מישורים לעזור ליהודי הגטו. אחת הדרכים בהן הם השתמשו כדי להשיג כסף לצורך הפעילות שלהם הייתה דרך ארגון "ג'יטוס".

"באמונה מוחלטת, שרק המעשים יכולים

**"הוחלט, שכל בניין, שיש בו תנאים מתאימים
לכך, חייב להכין הופעה עם כניסה בתשלום
לטובת 'עזרה לחורף'. ההופעות האלו צריכות
להיות מאורגנות על ידי ועד הבית. ועדת
'עזרה לחורף' תשלח להופעות האלו מנגנים
ואומנים בחינם." (מתוך הכתבה)**

ועדי הבתים ארגנו הופעה בתשלום, לתושבי הבניין, כדי לגייס משאבים למבצע "עזרה לחורף", והוועדה הראשית של המבצע, ארגנה תחרות נושאת פרסים כספיים בין ציירים וגרפיקאים ליצירת פוסטר תעמולה שיפרסם את מבצע/עזרה לחורף בקרב ציבור היהודים בגטו.

עוד מובא בעיתון תיאור של אסיפה חגיגית של מוסדות החינוך בגטו, שהתקיימה אצל יושב ראש המועצה היהודית. באסיפה נדונו בעיקר ענייני חינוך, כאשר נושא מרכזי היה החינוך היהודי- חינוך למסורת, לתרבות ולשפה.

בסופה של אותה אסיפה **דובר על חג החנוכה**, שחל באותם ימים, הנואם השווה בין נס חג החנוכה שבא באופן בלתי צפוי והאירו את חייו של העם היהודי באותה תקופה לבין בתי הספר בגטו שמאירים את חייהם של יהודי הגטו.

דרך הכתבה שעמוסה בפרטים אודות כמיות של מזון ואוכל (אשר בחלקה באה לפרסם את מעשי החסד והעזרה הסוציאלית כדי להשיג תקציבים), ניתן ללמוד רבות על החיים בגטו וארשה. אחד הדברים החשובים שראוי להדגיש מתוך לימוד זה הוא שגם באחת התקופות הקשות ביותר שהיו ליהודי פולין בכלל וליהודי וארשה בפרט, לא פסקה העזרה ההדדית, מעשי חסד ונתינה מחד ושמירה על חיי רוח, תרבות וחינוך מאידך.

הרב צביקה וילנר - מחלקת החינוך

הילדה בסוודר הירוק קריסטינה חיגר

הספר מגולל את סיפורה של משפחת חיגר יחד עם הסיפור ההיסטורי של יהדות לבוב דרך הסיפוח הסובייטי של העיר, המשך בכיבוש העיר במבצע ברברוסה והחיסולים של האינזצגרופה ולאחר מכן כיבוש הגטו במבצע ברברוסה, האקציות השונות וחיסול הגטו. לאורך המלחמה המשפחה נאלצת לעבור ממקום מסתור אחד למשנהו והספר מכניס את הקורא לאותן התמודדויות לא פשוטות של ההליכה אל הלא נודע, אובדן התמימות שעליה משתדלים ההורים לשמור, כאשר לעיתים האם עצמה מאבדת מכוחותיה הנפשיים ולעיתים מתחזקת בהם למען ילדיה.

במהלך התקופה, היו כאלו שניסו למצוא כל דרך חלופית אפשרית, על מנת לשרוד את המציאות החדשה בגטו ומאוחר יותר את השילוחים לבלז'ץ או למחנה הריכוז, אם על ידי קשרים מהעבר עם תושבי הסביבה או על ידי מציאת מקומות מסתור מעל ומתחת לפני האדמה עד שבסופו של דבר חוסל הגטו ב-1 ביוני 1943.

אגנציו חיגר שהיה נגר מומחה ואדם פיקח, מצא לאורך התקופה מקומות מחבוא שונים לאשתו פאולינה ושני ילדיהם קריסטינה ופבל, בדירות שונות ע"י הוספת קירות דמה בתוך החדרים ובסופו של דבר נכנס יחד עם משפחתו ויחד עם קבוצת יהודים נוספת לאחר תכנון מדויק, אל תוך מערכת הביוב שמתחת לעיר במהלכה של האקציה הסופית וחיסול הגטו.

בספר "הילדה בסוודר הירוק" אותו חיברה קריסטינה חיגר מתוארת ההתרחשות לאורך המלחמה מעיניה של המחברת כילדה בת שבע ובו היא לוקחת את הקורא עד כמה

שניתן לאותן התמודדויות ודילמות לא פשוטות שאנו נתקלים בהן לא אחת בעדויות של ניצולי השואה. קריסטינה מספרת כיצד באחת האקציות גילה גרמני קיר דמה שאחוריו הסתתרו היא ואחיה פבל. האב החל להתחנן על ילדיו והאם מסרה לגרמני את השעון שעל ידה על מנת לשחד אותו שלא יקח את ילדיה. הגרמני הסתכל על השעון ואמר: "אני אתן לך לבחור: שעון אחד, ילד אחד" האם שודאי לא היתה מסוגלת לבחור, אמרה: "שניהם הילדים שלי. אני יכולה לקחת אחד ולהשאיר את האחר למות". רק לאחר זמן מה נתרצה הגרמני ושינה את יחסו למשפחה.

ספר זה נותן חרך הצצה ולו הצר ביותר ליכולת של אנשים לשמור על שגרת חיים בזמן שבו אובדן השגרה הוא השולט בכל מקום. ניצולים רבים מציינים כי הדבר שהיה חסר ביותר בתקופת השואה היא אותה שגרה ברוכה מכיון שהשואה יצרה מציאות חדשה של חוסר ידיעה "מה ילד יום" שהקשה רבות על ההתמודדות היום יומית. הכותבת מתארת כיצד סוחה מצילם התחיל לארגן את משלוחי המזון לביוב בשעות קבועות ביום וכך יכלו לסדר את שגרת יומם סביב אותם ביקורים, ידעו מתי לאכול את הארוחות השונות ובעיקר, יכלו ליצור לעצמם מסגרת שהיתה חסרה כל כך. הם סידרו לוח זמנים שקבע מי ילך לאסוף את המים המתוקים לשתייה, מי יסייע בבישול ומי בניקיונות, הכותבת מזכירה את העובדה שאביה שהיה בעל חוש הומור נפלא, הכניס את ההומור לחיי השגרה.

"המשפחה התת-קרקעית", כפי שהגדירה זאת קריסטינה, יצאה

לחופשי בסופו של דבר לאחר שהות של 14 חודשים במנהרות הביוב ב-27 ביולי. פבל שהיה קטן מאוד התקשה לצאת לאחר תקופה כה ארוכה. קריסטינה מתארת את התגובה של אחיה ברגע היציאה: "הוא צעק: 'אני רוצה לחזור! אני רוצה לחזור!' שכן הוא חי זמן רב כל כך בביוב עד שהיה לכל עולמו.. היה זה העולם היחיד שהכיר, והעולם האחר, העולם שבחוץ, היה זר ומפחיד עבורו." (עמ' 241)

הסוודר הירוק, אותו סוודר אשר לבשה הילדה משך כל תקופת שהותה תחת האדמה, מוצג כיום במוזיאון השואה בווינינגטון ונראה כי הוא מבטא את הרצון לשימור אותה תמימות ושגרת חיים שקיפו ההורים לתת לילדיהם, זו שניסו קריסטינה ואחיה פבל לשמר. סוודר זה מסייע לקורא להבין את הצורך בשגרה זו באותה תקופה. אנו שואלים את עצמנו פעמים רבות כיצד שרדו אנשים את תקופת השואה לא רק בפן הפיזי כי אם בפן הנפשי, היום-יומי השוחק. הייחודיות של הספר בעיני, היא היכולת שלו להכניס עד כמה שניתן את הקורא לדילמות הקיום והמאבק המתמשך לשרוד, להתקיים ולהחזיק מעמד, כאשר ישנו תיאור תמידי של האקציות ושל אלו שלא מצליחים לשרוד, תיאורים של כאלו שלא הצליחו לשמור על תקווה ונפלו לייאוש שהביא למותם ובמקביל תיאורים לאורך התקופה כולה של ניסיונות לשמירה על החיים הרגילים, על יצירת מסגרת מינימלית במקום של חוסר מסגרת ושל ראייה רחבה אל מחוץ לגדרות הגטו, אל מה שעשוי לקרות מחוץ.

והארץ היתה תוהו ובהו
וחשך על פני תהום

זרחה אלוקים מרהפת...

נזכור אבא קובנר

- נזכור את אחינו ואחיותינו,
- את בתי העיר ואת בתי הכפר,
- את רחובות העיירה שסאנו כנהרות
- ואת הפונדק הבודד עלי אורח
- את הישיש בקלסטר פנוי
- את האם בסודרה
- את הנערה בצמותיה
- את הטף
- את אלפי קהילות ישראל
- על משפחות האדם
- את כל עדת היהודים
- אשר הוכרעה לטבח על אדמת
- אירופה מידי הכורת הנאצי
- את האישי שזעק פתאום ובזעקתו מת.
- את האשה שחבקה את תינוקה
- אל ליבה וזרועותיה צנחו
- את התינוק שאצבעותיו מגששות אל
- פטמת האם והיא כחולה וצוננת.
- את הרגליים
- את הרגליים שביקשו מפלט
- ולא היה מנוס עוד.
- ואת שקפצו ידיהם לאגרזוף
- האגרזוף שחפן את הברזל
- הברזל שהיה לנשק החזון,
- היאוש והמרד
- והם ברי הלבב
- והם פקוחי העיניים
- והם שהשליכו נפשם מנגד
- וידם קצרה מלהושיע.
- נזכור את היום.
- את היום בצהריי.
- את השמש שעלתה על מוקד הדמים
- את השמים שעמדו גבוהים ומחרישים
- נזכור את תלי האפר אשר מתחת
- לגנים הפורחים.
- יזכור החי את מתיו
- כי הגה הם מנגד לנו
- הנה ניבטות עיניים סביב סביב
- זאל דומי, אל דומי לנו
- עדי יהיו חיינו ראויים לזכרם.

בין גבורת המכבים לגבורת הרוח בשואה

הנחות ומבצעים סביב עשרה בטבת
על ספרים ויחידות לימוד מבית ההוצאה לאור של
מכון שואה ואמונה "שם עולם" כפר הרואה

סדרת יחידות לימוד מנהיגות רבנית בתקופת השואה

~~65~~
₪ 55

הרבי מראדז'ין

מנהיגות פורצת דרך

~~55~~
₪ 42

רב דר' ליאו בק

מנהיגות והגות

~~55~~
₪ 42

חסידות גור

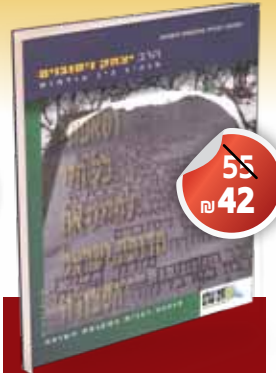
ממנהיג למנהיגות

~~55~~
₪ 28

הרב קרליבך

מתורה עם דרך ארץ עד מחנה ריכוד

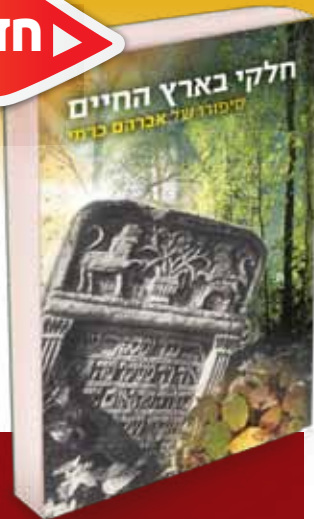
~~55~~
₪ 42

הרב ניסנבאום

מנהיג בין עולמות דמותו של מנהיג המזרחי בפולין

ספרי עדות

חדש

חלקי בארץ החיים

סיפורו של אברהם כרמי

~~65~~
₪ 48

שני חיי שרה

סיפורה של שרה טסלר

~~65~~
₪ 48

המה ינחמוני

סיפורו של הרב מנחם אופן

~~65~~
₪ 48

חייתי

פרקי חיים ואור בצל המוות יעקב קריגר